

Fornleifaskráning í landi Lækjarhvamms í Laugardal:

Deiliskráning á 52,2 ha reit sunnan Grafarár

Elín Ósk Hreiðarsdóttir

**FS307-06081
Reykjavík 2006**

© Fornleifastofnun Íslands 2006
Bárugötu 3
101 Reykjavík
Sími: 551 1033
Fax: 551 1047
Netfang: fsi@instarch.is
Heimasíða: www.instarch.is
Kápumynd: Sauðahús, ÁR-413:031.

Efni

INNGANGUR.....	4
DEILISKRÁNING OG FORNLEIFAR	5
FORNLEIFAKÖNNUN.....	7
Minjastaðir innan skipulagsreits.....	7
SAMANTEKT OG NIÐURSTÖÐUR	12
HEIMILDIR	13
FORNLEIFASKRÁ GRAFAR	14

Viðauki: Loftmynd sem sýnir afmörkun deiliskipulagsreits og minjar innan hans.

Inngangur

Um miðjan mars hafði Hermann Ólafsson hjá Landhönnun slf samband við Fornleifastofnun Íslands. Hermann er höfundur að deiliskipulagi innan jarðarinnar Lækjarhvamms í Laugardal og fór hann þess á leit fyrir hönd landeiganda að stofnunin sæi um deiliskráningu í landi jarðarinnar. Um var að ræða 52,2 ha reit fast sunnan við Grafará. Tilefni rannsóknarinnar var að fyrirhuguð er sumarbústaðabyggð innan reitsins og er því unnið að deiliskipulagi.

Í upphafi verksins var unnin svæðisskráning (heimildaskráning) fyrir jörðina. Hana vann Elín Ósk Hreiðarsdóttir og var henni lokið um mánaðarmótin mars-apríl. Í kjölfarið hófst undirbúningur að vettvangsrannsókn sem unnin var 8. apríl. Elín vann einnig vettvangsrannsókn og ritaði skýrslu þessa. Áður en hafist var handa við vettvangsrannsókn var tekið viðtal við Björgólf Eyjólfsson, ábúanda í Lækjarhvammi. Hann hefur alla tíð búið á bænum eins og faðir hans og afi. Björgólfur gat því veitt mikilvægar upplýsingar um fyrri tíð og eru honum hér með færðar kærar þakkir fyrir aðstoðina.

Deiliskráning og fornleifar

Á undanförunum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 17. grein Þjóðminjalaga (nr. 88/1989, sbr. lög með síðari breytingum), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: “Fornleifum má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi né nokkur annar, spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja.” Auk Þjóðminjalaga ná lög um mat á umhverfisáhrifum nr. 63/1993 einnig yfir verndun menningarminja, enda markmið laganna að tryggja að mat á umhverfisáhrifum verði fastur liður í undirbúningi að framkvæmdum. Er fornleifakönnunin sem þessi skýrsla byggir á unnin í anda þeirra markmiða sem sett hafa verið með hinni nýju löggjöf.

Mat á áhrifum fyrirhugaðra framkvæmda skv. nýju skipulagi gerir kröfur um fjölpætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í Þjóðminjalögum (16. gr.) víðtæk. Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja, 100 ára eða eldri, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á. Í lögunum eru gefin allnokkur dæmi, svo sem byggðaleifar, bæjarstæði, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum; einnig vinnustaðir þar sem aflað var fanga, sel, verstöðvar, ból, mógrafir, kolagrafir, gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita, gamlir vegir, stíflur, brýr, vöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra; varnarmannvirki; þingstaðir, hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, Þjóðtrú eða Þjóðsagnahefð; áletranir, greftrunarstaðir og skipsflök.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll forn mannvirki í heldur einnig staðir sem á einn eða annan tengjast menningu og atvinnuvegum. Þessari skilgreiningu hefur verið fylgt við umhverfismatið, á sama hátt og gert er við almenna fornleifaskráningu.

Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Fornleifaverndar ríkisins. Komi til björgunargraftar vegna framkvæmda, ber framkvæmdaaðili þann kostnað sem af því hlýst.

Algengt er að staðir komi í ljós við vettvangsrannsókn, en ekki fullljóst hvort um fornleifar er að ræða eða ekki. Eru þeir látnir njóta vafans og færðir á fornleifaskrá, enda mjög óheppilegt ef minjar finnast við jarðrask í upphafi framkvæmda. Veldur það töfum og

kostnaði fyrir framkvæmdaaðila auk þess sem minjastaðir spillast og aðilar fornleifavörslu eru knúnir til að gera skyndirannsókn og jafnvel hefja stórfelldan björgunaruppgröft með skömmum fyrirvara.

Með hliðsjón af ofangreindum lagaákvæðum, er skylt að geta þeirra takmarka sem eru á meðfylgjandi mati: Þrátt fyrir ítarlega heimildarkönnun og vettvangsathugun eru fornleifar þess eðlis að seint verður skorið úr með fullri vissu að við tiltekna framkvæmd verði engin hætta á að minjar finnist þar við jarðrask.

Fornleifakönnun

Lækjarhvammur er byggður úr landi Grafar árið 1936. Samkvæmt *Sunnlenskum byggðum III* (bls. 49) gekk helmingur Grafarlands undan til Lækjarhvamms við skiptin þó að landi væri ekki formlega skipt upp. Gröf fór í eyði árið 1969 og urðu þá formleg skipti milli jarðanna Lækjarhvamms og Grafar og færðist þá 1/3 hluti Grafar til viðbótar undir Lækjarhvamm.

Við skráningu þessa, sem og aðrar skráningu hjá Fornleifastofnun Íslands, er fylgt jarðatali frá 1847 (Jarðatal Johnsens) og því er eru allar þær fornleifar sem þekktar eru í Grafar- og Lækjarhvammslandi skráðar saman undir jörðinni Gröf (ÁR-413). Í Grafarlandi eru þekktir 34 minjastaðir, en flestir þeirra eru í eða við heimatún og því talsvert fjarri deiliskipulagsreitnum. Þegar lagt var af stað í vettvangsrannsókn voru ekki þekktar heimildir um neinar fornleifar innan deiliskipulagsreitsins, sem hefur svo lengi sem menn muna, verið nýttur til útbeitar.

Eftir viðtal við Björgólf Eyjólfsson ábúanda og göngur um svæðið komu þar í ljós 6 minjastaðir sem falla undir almenna skilgreiningu þjóðminjalaga um fornleifar. Hér að neðan fylgir umfjöllun um þessa staði.

Minjastaðir innan skipulagsreits

Samtals eru þekkt þrjú vöð á Grafará á því svæði sem lendir innan skipulagsreit. Verða þau hér talin frá austri til vesturs.

Vestasta vaðið
(ÁR-413:028 –
64°10.656N og
20°44.762V) var um 350
m ASA við þar sem brú
er á ánni (þar sem vegur
liggur til suðurs um
sumarbústaðahverfi).
Gott vað er á þessum
stað og er áin breið og
grunn (8-12 m). Upp frá
vaðinu að sunnan er
hvammur milli tveggja

ÁR-413:028: Vaðið og hvammurinn upp af því. Horft til SSV.

hæða og hefur hann greinlega verið farinn upp af vaðinu. Til móts við vaðið, norðan ár, er nú skurður.

Annað vað (**ÁR-413:029** – 64°10.639N og 20°45.041V), nefnt Móvað vegna mógrafa sem voru norðan Grafarár (utan deiliskipulagsreits sjá 413:030), um 230 m vestan við vað 028. Áin rennur í krók á þessum stað. Upp frá vaðinu er skjólsælt þar sem austar tekur við ár melur.

Þriðja vaðið á Grafará (**ÁR-413:034** – 64°10.632N og 20°45.207V) og það efsta (vestasta) var nálega í norðvesturhorni skipulagsreits, þar sem nú eru ármót Grafarár og uppþornaðs lækjarfarvegs þar sem áin rann áður. Vaðið var 130-140 m vestan við Móvað. Ekki sjást greinileg ummerki um vaðið

Samkvæmt Björgólfi Eyjólfssyni heimildamanni voru öll þessi vöð farin yfir ána ýmist til að komast yfir í mýrina til fjárvörslu eða til að fara á milli bæja. Samkvæmt honum var engin ákveðin gata farin yfir svæðið til suðurs, heldur einungis valin sú leið sem hentaði best hverju sinni eftir áfangastað og veðurfari. Þrátt fyrir það má greina óljósa slóða upp af miðjuvaðinu (413:029). Slóðarnir (**ÁR-413:033** – 64°10.628N og 20°44.713V) eru ógreinilegir en þó má greina þá upp frá hvamminum og langleiðina að Oddnýjarlæk þar sem þeir hverfa.

Auk þeirra ummerkja sem hér hafa verði talin upp um leiðir um og yfir deiliskráningarrei tinn voru innan marka hans skráð tvö mannvirki.

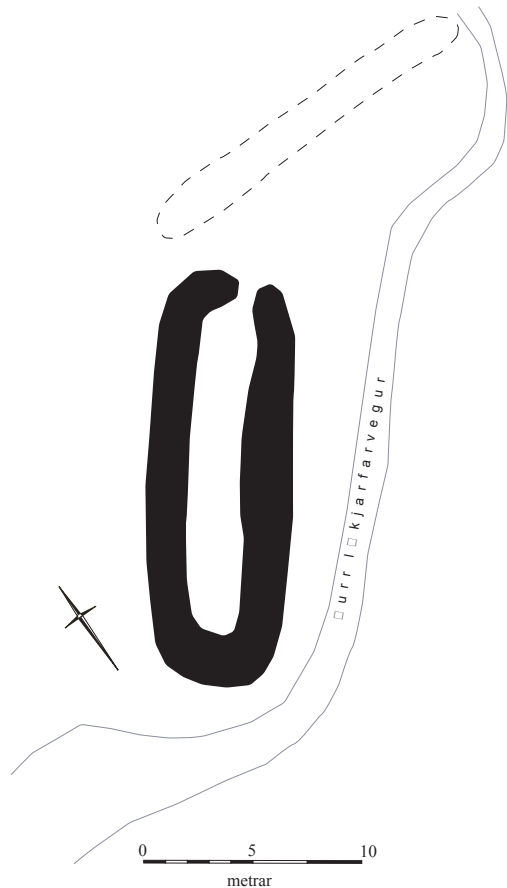
Sauðahús (**ÁR-413:031** – 64°10.524N og 20°44.503V) eru leifar af beitarhúsum í móunum sunnan við Oddnýjarlæk. Vegur liggur yfir Grafará og um sumarbústaðahve

ÁR-413:031: Sauðahúsin. Á myndinni má sjá þurran árfarveg, en áin hefur runnið meðfram suður- og vesturhlið tóftarinnar. Horft til NNA.

rfi fast vestan við Urriðalæk. Hann beygir með læknum úr suðri og nærri 90° til vesturs.

Sauðahúsið er um 240 m VSV við slóðann sem liggur norður-suður en um 300 m NNA við þann hluta sem liggur austur-vestur. Húsarústin er norðar en í miðri mýri, þ.e. nær Oddnýjarlæk en Urriðalæk. Á þessum stað hefur verið uppspretta í mýrinni. Þurr farvegur rennur úr vestri með suðurhlið tóftarinnar og beygir með henni til norðurs, með austurhliðinni. Allt umhverfis er lyngivaxið þýflendið og á köflum kjarrlent. Í næsta nágrenni tóftarinnar er rof í mýrina sem að öllu jöfnu er vel gróin. Tóftin er einföld og um 20 X 6,5 m að stærð. Hún snýr NNA-SSV og op er á NNA vegg. Frá vesturhorni tóftarinnar gengur hryggur til austurs, í um 12 m og má vera að það hafi verið aðhald, til að reka inn í Sauðahúsin. Hryggurinn endar við lækjarsprænu skammt frá. Tóftin er stæðileg, allt að 1,5 m á hæð. Veggir eru þó á

köflum nokkuð hrundir og grónir en hvergi sést í grjóthleðslur. Staka steina má hins vegar sjá í tóftarbotni og við veggina hér og þar og af þeim að dæma hefur grjót að hluta verið notað til að hlaða tóftina. Ekki er garði í tóftinni. Grímur Eiríksson, afi Björgólfs Eyjólfssonar

ÁR-413:031: Sauðahúsin, horft til NNA

ábúanda í Lækjarhvammi, byggði þau hús sem nú sjást leifar af, líklega um aldamótin 1900. Ekki er vitað hvort hann byggði húsið upp af gömlum húsarústum eða hvort Sauðahús Gríms voru fyrstu húsin á þessum stað. Samkvæmt Björgólfi var þó mýrin gamalt beitarland þannig að ekki þyrfti að koma á óvart að beitarhús hafi staðið þar á fyrri öldum, áður en Grímur byggði sitt hús.

Auk Sauðahúsanna fundust mannvistarleifar (ÁR-413:032 - 6410.675N og

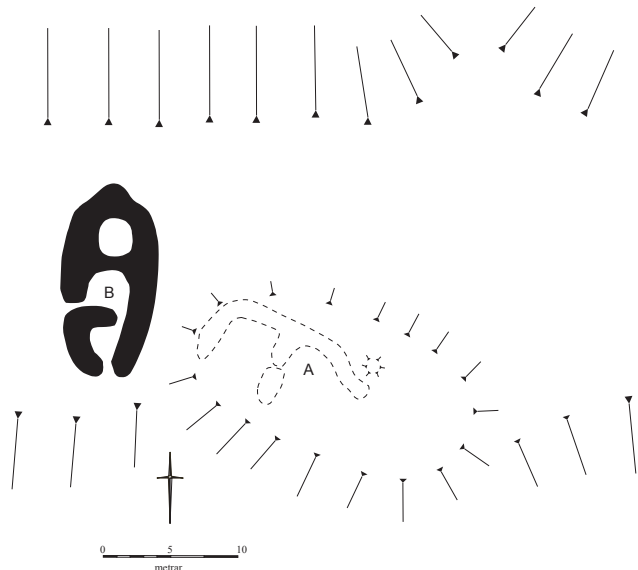
20°44.509V) í tungunni milli Grafarár og Oddnýjarlækjar. Tóftirnar eru á tungunni þar sem hún er hæst, um 160 m suðvestan við þar sem brú er á Grafará. Toppur tungunnar er flatur og þar er kjarri

ÁR-413:032 rústirnar, merktar A og B. Í baksýn má sjá húsin í Lækjarhvammi.

vaxið þýflendi. Umhverfis og í tóftunum tveimur er hins vegar grasvöxtur og er það eini hluti tungunnar sem vaxinn er grasi.

Á svæðinu er þúst (A) og sigin tóft (B). Tóftirnar eru á svæði sem er samtals um 30 X 22 m stórt. Norðaustur á því er afar ræktarlegur hóll og á honum óljósar þústarleifar (A). Hóllinn sjálfur er um 20 X 12-14 m stór og snýr VNV-ASA. Hann lítur út fyrir að vera að stórum hluta uppsafnaðar

ÁR-413:032: Tóft A, horft til ANA

mannvistarleifar. Bratt er niður af hólnum, sérstaklega til suðurs. Hóllinn er mest 2-3 m á hæð. Á honum má óljóst sjá móta fyrir veggjum. Greinilegastir eru þeir norðvestast á hólnum þar sem óljósar leifar tóftar virðist hægt að greina. Hugsanlegt er að tóftin hafi verið tvískipt en vart verður meira en gískað á frekari lögun rústarinnar. Hluta af norðurvegg má greina á um 8 m kafla. Við austurenda veggjarins er stór þúfa um 0,4-0,5 m á hæð og er hún talsvert hærri en veggjaleifarnar sem eru aðeins 0,2-0,3 m á hæð. Um 4 m vestan við hóllinn er öllu greinilegri tóft (B). Hún snýr norður-suður og er 13-13,5 X 3,5-6,5 m að stærð. Tóftin er breiðust um miðjuna en mjókkar til beggja enda. Hún virðist skiptast í þrjú hólfi, áþekk að stærð. Op er á suðurvegg syðsta hólfsins og sömuleiðis milli þess og miðjuhólfsins. Op er syðst á vesturvegg miðjuhólfsins en ekki

ÁR-413:032 tóft B. Horft til NNA

var greinileg op á nyrsta hólfinu. Veggir tóftarinnar eru signir og víðast 1-2 m á breidd en 0,3 m á hæð. Engar grjóthleðslur sjást í tóftinni. Björgólfur Eyjólfsson heimildamaður sagði aðspurður að hann minnti helst að talað hefði verið um tóftir þessar hefðu átt að tengjast yfirsetu á svæðinu.

Hnit minjastaðanna sex (sem reyndust innan skipulagsreits) í landhnitakerfi (ISN93):

Númer minjastaðar	X	Y
ÁR-413:028	415115.49	409490.2
ÁR-413:029	414888.27	409464.96
ÁR-413:031	415319.03	409239.32
ÁR-413:034	414754.35	409456.48
ÁR-413:032A	415321.79	409520.97
ÁR-413:032B	415302.27	409525.71
ÁR-413:33A	415153.55	409436.95
ÁR-413:033B	415150.99	409413.28

Samantekt og niðurstöður

- Í þessari skýrslu er fjallað um fornleifakönnun sem gerð var á 52,2 ha svæði í landi Lækjarhvamms vegna deiliskipulagsvinnu.
- Áður en vettvangsrannsókn hófst var gerð svæðisskráning (heimildaskráning) fyrir alla jörðina.
- Svæðisskráning, sem og viðtal við heimildamann leiddu í ljós 34 fornleifar í landi Lækjarhvamms (Grafar) og þar af eru 6 staðir sem falla innan skipulagsreits.
- Samkvæmt fyrirbyggjandi tillögum eru eftirfarandi staðir innan/í jaðri skipulagsreits: þrjú vöð (ÁR-413:028, 029 og 034) og leið upp af einu þeirra (ÁR-413:033). Auk þessara minja eru rústir á tveimur stöðum. Annars vegar s.k. Sauðahús (ÁR-413:031) og hins vegar fornlegar rústir ónafngreindar í tungunni milli Grafarár og Oddnýjarlæk (ÁR-413:032).
- Fornleifavernd ríkisins getur veitt heimild til þess að fornleifar verði látnar víkja vegna framkvæmda, að undangenginni rannsókn, eða þær huldar og setur skilmála þar að lútandi.
- Mikilvægt er að öll umferð, efnistaka og frávik frá fyrirbyggjandi tillögu um skipulag verði skoðuð með hliðsjón af upplýsingum um fornleifar á reitnum.
- Ekki er útilokað að fleiri minjar, en þær sem komið hafa fram við heimildaathuganir og vettvangskönnun, leynist á svæðinu.

Heimildir

Óprentaðar heimildir:

Örnefnastofnun Íslands:

Ö-Gröf: Örnefni jarðarinnar Gröf í Laugardal. Skrifuð af Helga Guðmundssyni með aðstoð Eyjólfssonar og Einars Grímssonar.

Ö-Gröf viðbætur: Viðbætur við örnefnaskrá Grafar frá Eyjólf Grímssyni.

Þjóðskjalasafn Íslands:

Túnakort 1920.

Prentaðar heimildir:

DI: *Íslenskt fornbréfasafn I-XVI*, Kaupmannahöfn/Reykjavík 1857-1972.

JÁM: Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín II. Kh. 1913.

Jón Johnsen. *Jarðatal á Íslandi...* 1835-1845. Kh. 1847.

ÍF: *Íslensk fornrit I-*, Reykjavík 1933-.

Sunnlenskar byggðir III: Laugardalur, Grímsnes, Þingvallasveit, Grafningur, Ölfus, Hveragerði og Selvogur. 1983. Oddgeir Guðjónsson, Jón Guðmundsson og Júlíus Jónsson (ritnefnd). Búnaðarsamband Suðurlands.

Heimildamaður:

Björgólfur Eyjólfsson ábúandi í Lækjarhvammi.

Fornleifaskrá Grafar

ÁR-413 Gröf

15 hdr. 1708. Bændaeign. Þrjár hjáleigur eru taldar í landi Grafar í Jarðabók Árna og Páls frá 1708: Grafarhali, Grafarhóll, og Blönduháls. Samkvæmt Sunnlenskum byggðum III (bls. 49) var býlið Lækjarhvammur byggt úr Grafarlandi 1936 og fékk það hálfa jörðina. Gröf fór í eyði árið 1969 og urðu þá formleg skipti milli jarðanna Lækjarhvamms og Grafar og færðist þá 1/3 hluti Grafar tilviðbótar undir Lækjarhvamm. Samkvæmt Landnámu er Gröf innan landnáms Ketilbjörns Ketissonar hins gamla (ÍF I, 384-386). Á Gröf er fyrst minnst í heimildum árið 1568 en þann 27. nóvember var ritaður vitnisburður um landamerki Úteyjar og Grafar sem varðveist hefur. Þar segir um landamerkin "J fyrstu fra Hölmavade og vt med äanne, og vppj Eyjarskygner. vt efter þuj Griotgile, sem geingur vpp ad þessum Skygner. Vr Skigner og j það groitgil. sem fyrer ofann hölenn geingur fyrer nedann Eyvindartungu. og j äna þa sem rennur j Laugarvatn. Enn sa gardur sem geingur yfer vmm þuera Tunguna, hafa menn halldid vorslugard. enn öngvann landamercjua Gard. Jtem j mille Eyranna skyllde landamerke vera. Vr Jllaös og vpp i Midvad j Hölää." DI XV, 162-163. Í bréfinu kemur einnig fram að Úteyjarbóndinn hafi einu sinni beitt fé í tunguna en Grafarbóndinn hafi fundið mjög að því.

1920: Tún 5.9 ha. Girt. Garðar 1089m². Í JÁM II frá 1708 segir (bls. 323): "Afrjettur ut supra. Torfrista og stúnga lítt nýtandi. Móskurður til eldiviðar er ekki ómaksverður. Rifhris tekur mjög að þverra. Silúnsveiðivon í betra lagi. Grastekja er eydd síðan Hekla brann síðast. Túninu spilla fannlög, sem stundum leysa ekki nema seint á sumri. Engar má öngvar telja, nema hvað hent verið í hagnýrum. Hætt er kvikfje fyrir foröðum. Eldivið þar að sækja, og hefur bóndinn hann ókeypis í Laugarvatnsskógi með húsbóndans leyfi. Vatnsból erfitt á vetur fyrir fannlögum." Í Sunnlenskum byggðum III (bls. 50) segir: Hún [jörðin Gröf] er fremur grösug. Þar skiptast á heiða- og mýrarlönd með skjólgóðum valllendisbrekkum. Vetrar- og sumarheit er góð en nokkuð miklar hættur vegna dýja og graflækja."

ÁR-413:001 Gröf bæjarhóll bústaður

Heimildir: Túnakort 1920

ÁR-413:002 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort 1920

ÁR-413:003 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort 1920

ÁR-413:004 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort 1920

ÁR-413:005 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort 1920

ÁR-413:006 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort 1920

ÁR-413:007 heimild um útihús

Heimildir: Túnakort 1920

ÁR-413:008 heimild um kálgarð

Heimildir: Túnakort 1920

ÁR-413:009 heimild um kálgarð

Heimildir: Túnakort 1920

ÁR-413:010 heimild um leið

Inn á túnakort frá 1920 er merkt heimreið að Grafarbænum 001.

Heimildir: Túnakort 1920

ÁR-413:011 Grafarhale heimild um býli

Samkvæmt Jarðabók Árna og Páls frá 1708 var þá hjáleigan Grafarhali í byggð. Í Jarðabókinni segir: Grafarhale, hjáleiga af heimajörðinni Gröf. Hefur byggð verið undir 50 ár. Dýrleikinn áður talinn í heimajörðinni" Í Sunnlenskum byggðum III segir: "Grafarhali var hjáleiga sem stóð austast í túni niður við Grafará." Í örnefnaskrá segir ennfreður: "Austast í Grafartúni eru fornar bæjarrústir og nefnist Grafarhali..."

Heimildir: JÁM II, 323-324, Sunnlenskar byggðir III, 50 og Ö-Gröf, 1

ÁR-413:012 *Grafarhooll* heimild um býli

Samkvæmt Jarðabók Árna og Páls frá 1708 var þá hjáleigan Grafarhóll í byggð. Í Jarðabókinni segir: "Grafarhooll, önnur hjáleiga, hefur byggð verið undir 40 ár á fornu stekkjarstæði frá Gröf. Dýrleiki áðurtalinn með heimajörðinni" Í Sunnlenskum byggðum III segir: "Grafarhóll, byggður á fornu stekkjarstæði sem er norðaustan við túnið. Þar var fyrst búið 1672 og var þar byggð að minnsta kosti fram á 18. öld." Í örnefnaskrá segir ennfreður um þennan stað: "Þá er austurkanturinn: Þar er Grafarhóll (22), er um getur í jarðabók Á.M. Þar eru nú fjárhús og tún,"

Heimildir: JÁM II, 324, Sunnlenskar byggðir III, 50 og Ö-Gröf, 1

ÁR-413:013 *Blönduháls* heimild um býli

Samkvæmt Jarðabók Árna og Páls frá 1708 var þá hjáleigan Blönduháls í eyði. Í Jarðabókinni segir: "Blönduháls, þriðja hjáleiga. Byggð fyrst fyrir 40 árum þar sem aldrei hafði bær verið, en hefur í auðn verið á næstu 6 ár, og nær því örvænt að aftur byggjast muni sakir heyskaparleysis, vetrarríkis og vatnsleysis um vetur, fjarlægð við menn og kirkjuvegs lengdar." Í Sunnlenskum byggðum III segir: "Þriðja hjáleigan var út á Blönduhálsi. Þar var byggð 1668-1702. Sést þar móta fyrir rústum." Í örnefnaskrá segir ennfreður: "Á Blönduhálsi var býli til forna, sem þá var talið í Grafarlandi, og er því lýst í jarðabókinni 1708, en síðan hafa landamerki breyst."

Í Sunnlenskum byggðum III segir ennfreður: "Segir sagan að býlið hafi farið í eyði þegar hjónin sem þar bjuggu voru á leið til messu í Miðdalskirkju og druknuðu í Laugarvatni. Þar heitir síðan Hjónavakir, vakir sem aldrei frjósa."

Heimildir: JÁM II, 324, Sunnlenskar byggðir III, 50 og Ö-Gröf, 2

ÁR-413:014 *Garðatjörn* örnefni óþekkt

Í örnefnaskrá segir: "Næst koma Grafar-Sog (15), mýrlendi með graflækjum og dýjum. Þá kemur Garðatjörn (16) og skilur Grafar- og Úteyjar-lönd. Fyrir neðan Sogin er Gránugil (17),"

Heimildir: Ö-Gröf, 1

ÁR-413:015 *Grafar-Stekkatún* heimild um beitarhús

Í örnefnaskrá segir: "Norðan við Skyggisgilið er Grafar-Stekkatún (18), þar var beitarhús,"

Heimildir: Ö-Gröf, 1

ÁR-413:016 *Kirkjudalur* örnefni óþekkt

Í örnefnaskrá segir: "Í þeim eru tveir dalir, heitir annar Djúpidalur (26) en hinn Kirkjudalur (27)," Hugsanlegt er að örnefnið bendi til kirkjuleiðar eða kirkju.

Heimildir: Ö-Gröf, 1

ÁR-413:017 *Lambagarður* heimild um vörslugarð

Getið er um vörslugarð í Grafartungu/Eyvindartungu í vitnisburðarbréfi um landamerki Grafar og Úteyjar sem varðveist hefur frá árinu 1568. Þar segir: "J fyrstu fra Hölmavade og vt med äne, og vppj Eyjarskygner. vt epter þuj Griotgile, sem geingur vpp ad þessum Skygner. Vr Skigner og j það groitgil. sem fyrer ofann hölenn geingur fyrer nedann Eyvindartungu. og j äna þa sem rennur j Laugarvatn. Enn sa gardur sem geingur yfer vmm þuera Tunguna, hafa menn halldid vorslugard. enn öngvann landamercjua Gard." Garðsins er getið í örnefnaskrá en þar segir: "Hún [Grafartunga] liggur milli Djúpanna og Grafarár (29), sem renna saman í eitt þar sem heitir Tungusporður (30) og heita úr því Grafarós (31) og fellur austur í Apavatn. Yfir Tungu-sporðinn, þar sem hann er mjóstur er mjög forn garður, s.s. 300 faðmar á lengd. Hann heitir Lambagarður (32) og bendir nafnið á lambagæzlu,"

Heimildir: DI XV, 162-163 Ö-Gröf, 1

ÁR-413:018 *Stöðulhóll* örnefni kvíar

Í örnefnaskrá segir: "Stöðulhóll (35) er fyrir norðan túnið,"

Heimildir: Ö-Gröf, 1

ÁR-413:019 *Smalaskáli* örnefni smalakofi

Í örnefnaskrá segir: "Fyrir vestan þá [Nónhóla] er brattur hóll sem nefnist Smalaskáli (45),"

Heimildir: Ö-Gröf, 2

ÁR-413:020 *Selgilstjarnir* örnefni sel

Í örnefnaskrá segir: "Næst er Fremri-Viðimýri (52), suður af henni eru Grenjabrekkur (53), norður af þeim eru Álunshæðir (54), og vestur af þeim eru mýrarver og smátjarnir. Þetta heita Selgilstjarnir (55)."

Heimildir: Ö-Gröf, 2

ÁR-413:021 *Álunshæðir* þjóðsaga legstaður

Í örnefnaskrá segir: "Næst er Fremri-Viðimýri (52), suður af henni eru Grenjabrekkur (53), norður af þeim eru Álunshæðir (54), og vestur af þeim eru mýrarver og smátjarnir. [...] Við nánari eftirgrennsan kveður Helgi [Guðmundsson fyrrum bóndi á Efra-Apavatni]að Álunshæðir hafi einnig í æsku hans verið nefndar Ólánshæðir (57) eða Úljónshæðir (58) (sbr.Úljónseyru). Annars hermir Einar [Grimsson] í Gröf að hann hafi heyrt förkonur hafi grafið í hól þennan eftir álúni, en eigi fundið.

Heimildir: Ö-Gröf, 2

ÁR-413:022 heimild um landamerki

Í viðbótum við örnefnaskrá segir: "Landamerki: Gröf á land milli Grafarár og Kvíslanna. Úr Sporði (59) með Grafará að Urriðalæk, með honum að Grásteini; þaðan í syðstu vörðu á Grenjabrekkum, ..."

Heimildir: Ö-Gröf viðbætur, 1

ÁR-413:023 heimild um landamerki

Í viðbótum við örnefnaskrá segir Landamerki: Gröf á land milli Grafarár og Kvíslanna. Úr Sporði (59) með Grafará að Urriðalæk, með honum að Grásteini; þaðan í syðstu vörðu á Grenjabrekkum [022], þaðan út í vörðuna á Biskupsbrekku,..."

Heimildir: Ö-Gröf viðbætur, 1

ÁR-413:024 heimild

Í Sunnlenskum byggðum III (bls. 49) segir: "Árið 1930 byggðu bræðurnir í Gröf vatnsrafstöð 6 kW. Hún var síðan endurbætt og stækkuð í 24 kW árið 1948. Rafstöðin er nú öll í eigu Lækjarhvamms og notuð til súgþurrkunar, upphitunar og annarra heimilisnota."

Heimildir: Sunnlenskar byggðir III, 49

ÁR-413:025 *Hölmavað* heimild um vað

Á Gröf er fyrst minnst í heimildum árið 1568 en þann 27. nóvember var ritaður vitnisburður um landamerki Úteyjar og Grafar sem varðveist hefur. Þar segir um landamerkin "J fyrstu fra Hölmavade og vt med äne, og vppj Eyjarskygner...."

Heimildir: DI XV, 162-163.

ÁR-413:026 *Miðvað* heimild um vað

Á Gröf er fyrst minnst í heimildum árið 1568 en þann 27. nóvember var ritaður vitnisburður um landamerki Úteyjar og Grafar sem varðveist hefur. Þar segir um landamerkin "... Enn sa gardur sem geingur yfer vmm þuera Tunguna [017], hafa menn halldid vorslugard. enn öngvann landamercjua Gard. Jtem j mille Eyranna skylld landamerke vera. Vr Jllaös og vpp í Midvad j Hölaä."

Heimildir: DI XV, 162-163.

ÁR-413:027 álagablettur

Samkvæmt Björgólfi Eyjólfssyni var álagablettur skammt vestan við íbúðarhúsið í Lækjarhvammi. Svæðið mátti ekki slá en þar er greinileg tóft fast sunnan við heimreiðina. Ljósastaur er í hæðinni skammt austan við umrædda tóft.

ÁR-413:028 frásögn vað

6410.656N 2044.762V

Samkvæmt Björgólfi Eyjólfssyni, ábúanda í Lækjarhvammi var vað yfir Grafará um 350 m ASA við þar sem brú er á ánni (þar sem vegur liggur til suðurs um sumarbústaðahverfi). Vaðið var notað til að fara yfir ánnar þegar farið var á milli bæja, til Neðra-Apavatns. Samkvæmt Björgólfi var engin ákveðin leið farin í framhaldi af vaðinu en óljósa slóða má greina (sjá 033) upp frá því að Oddnýjarlæk.

Gott vað er á þessum stað og er áin breið og grunn (8-12 m). Upp frá vaðinu að sunnan er hvammur milli tveggja hæða og hefur hann greinlega verið farinn upp af vaðinu. Til móts við vaðið, norðan ár er nú skurður.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

ÁR-413:029 *Móvað* frásögn vað

6410.639N 2045.041V

Samkvæmt Björgólfi Eyjólfsyni, ábúanda í Lækjarhvammi, var það, nefnt Móað vegna mógrafa sem voru norðan Grafarár, um 230 m vestan við það 028. Líkt og með vestara vaðið var þetta það mest farið þegar farið var á milli bæja, suður til Neðra-Apavatns og eins þegar farið var til fjárvörslu sunnan Grafarár. Vaðið er 80-100 m austan við rafveitukofa og voru mógrafir 030 nærri því.

Áin rennur í krók á þessum stað. Upp frá vaðinu er skjólsælt þar sem austar tekur við ár melur.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

ÁR-413:030 frásögn mógrafir

Samkvæmt Björgólfi Eyjólfsyni, ábúanda í Lækjarhvammi, voru mógrafir norðan Móaðs 029, við Grafarár.

ÁR-413:031 Sauðahús tóft beitarhús 6410.524N 2044.503V

Sauðahús var í móunum sunnan við Oddnýjarlæk. Vegur liggur um sumarbústaðahverfi fast vestan við Urriðalæk og beygir slóðinn með læknum úr suðri og nærri 90° til vesturs. Sauðhúsið er um 240 m VSV við slóðann sem liggur norður-suður en um 300 m NNA við þann hluta slóðann sem liggur austur-vestur. Hann er norðar en í miðri mýri, þ.e. nær Oddnýjarlæk en Urriðalæk. Á þessum stað hefur verið uppspretta í mýrinni.

Þurr farvegur rennur úr vestri með suðurhlíð tóftarinnar og beygir með henni til norðurs, með austurhlíðinni. Allt umhverfis er lyngivaxið þýflendið og á köflum kjarrlent. Í næsta nágrenni tóftarinnar er rof í mýrina sem að öllu jöfnu er vel gróin.

Tóftin er einföld og um 20 X 6,5 m að stærð. Hún snýr NNA-SSV og op er á NNA vegg. Frá vesturhorni tóftarinnar gengur hryggur til austurs, í um 12 m og má vera að það hafi verið aðhald, til að reka inn í Sauðahúsin. Hryggurinn endar við lækjarsprænu skammt frá. Tóftin er stæðileg, allt að 1,5 m á hæð. Veggir eru þó á köflum nokkuð hrundir og grónir en hvergi sést í grjóthleðslur. Staka steina má hins vegar sjá í tóftarbotni og við veggina hér og þar og af þeim að dæma hefur grjót að hluta verið notað til að hlaða tóftina. Engin garði sést í tóftinni. Grímur Eiríksson, afi Björgólfs Eyjólfssonar ábúanda í Lækjarhvammi, byggði þau hús sem nú sjást leifar af, líklega um aldamótin 1900. Ekki er vitað hvort hann byggði húsið upp af gömlum húsarústum eða hvort Sauðahús Gríms voru fyrstu húsin á þessum stað. Samkvæmt Björgólfi var þó mýrin gamalt beitarland þannig að ekki þyrfti að koma á óvart að beitarhús hafi staðið þar á fyrri öldum, áður en Grímur byggði sitt hús.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

ÁR-413:032 tóftir 6410.675N 2044.509V

Tvær fornlegar tóftir eru á tungunni milli Grafarár og Oddnýjarlækjar. Tóftirnar eru á hæðinni þar sem hún er hæst, um 160 m suðvestan við þar sem brú er yfir Grafará.

Tungan sem tóftirnar eru á er nokkuð há. Um 4 m norðan við nyrðri tóftina (B) tekur við brattur bakki niður á árbakka Grafarár og fast sunnan við syðri tóftina (A) tekur einnig við brekka að Oddnýjarlæk. Toppur tungunnar er flatur og þar er kjarri vaxið þýflendi. Umhverfis og í tóftunum tveimur er hins vegar grasvöxtur og er það eini hluti tungunnar sem vaxinn er grasi.

Tvær tóftir eru á svæðinu sem er samtals um 30 X 22 m stórt. Norðaustar á svæðinu er afar ræktarlegur hóll og á honum óljósar leifar (A). Hóllinn sjálfur er um 20 X 12-14 m stór og snýr VNV-ASA. Hann lítur út fyrir að vera að stórum hluta uppsafnaðar mannvistarleifar. Bratt er niður af hólnum, sérstaklega til suðurs. Hóllinn er mest 2-3 m á hæð. Á honum má óljóst sjá móta fyrir veggjum. Greinilegastir eru þeir norðvestast á hólnum þar sem óljósar leifar tóftar virðist hægt að greina. Hugsanlegt er að tóftin hafi verið tvískipt en vart verður meira en giskað á frekari lögun rústarinnar. Hluta af norðurvegg má greina á um 8 m kafla. Við austurenda veggjarins er stór þúfa um 0,4-0,5 m á hæð og er hún talsvert hærri en veggjaleifarnar sem eru aðeins 0,2-0,3 m á hæð. Um 4 m vestan við hóllinn er öllu greinilegri tóft (B). Hún snýr norður-suður og er 13-13,5 X 3,5-6,5 m að stærð. Tóftin er breiðust um miðjuna en mjókkar til beggja enda. Hún virðist skiptast í þrjú hólfi, áþekkt að stærð. Op er á suðurvegg syðsta hólfsins og sömuleiðis milli þess og miðjuhólfsins. Op er syðst á vesturvegg miðjuhólfsins en ekki var greinileg op á nyrsta hólfinu. Veggir tóftarinnar eru signir og víðast 1-2 m á breidd en 0,3 m á hæð. Engar grjóthleðslur sjást í tóftinni. Björgólfur Eyjólfsson heimildamaður sagði aðspurður að hann minnti að tóftir þessar hefðu átt að tengjast yfirsetu á svæðinu.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

ÁR-413:033 gata leið 6410.628N 2044.713V

Upp frá vaði 028 á Grafará er langur hvammur sem gengur norður-suður í tunguna milli Grafará og Oddnýjarlæk. Upp frá hvammi þessum má greina nokkra, ógreinilega slóða, langleiðina að Oddnýjarlæk þar sem þeir hverfa. Samkvæmt Björgólfi Eyjólfsyni, heimildamanni, var vaðið yfir Grafará farið þegar var verið við fjárvörslu á svæðinu eða farið var á milli bæja til Neðra-Apavatns. Samkvæmt honum var þó engin ákveðin leið farin upp af vaðinu heldur bara tekin sú stefna sem hentaði hverju sinni.

Á þessum slóðum er mói, kjarri og mosavaxinn.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

ÁR-413:034 frásögn vað

6410.632N 2045.207V

Efsta (vestasta) vaðið á Grafarlæk, sunnan við bæ, var nálega þar sem nú eru ármót Grafarár og uppþornaðs lækjarfarvegs þar sem áin rann áður. Vaðið var 130-140 m vestan við Móvað.

Engin ummerki um vaðið sjást nú.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Fornleifar innan deiliskipulagsreits

41332B ■ 41332A

■ 413028

■ 41333A

■ 41333B

■ 413029

■ 413034

■ 413031

0 150 300

metrar